

Politická praxe – výzva pro české vzdělavatele v sociální práci?¹

Policy Practice – A Challenge for Czech Social Work Educators

Agnieszka Zogata-Kusz, Pavel Navrátil, Tatiana Matulayová

Mgr. et Mgr. Agnieszka Zogata-Kusz, Ph.D.² absolvovala doktorské studium v oboru politologie. Působí jako odborná asistentka na Katedře křesťanské sociální práce, Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého. K jejím akademickým zájmům patří především politická praxe v sociální práci, ovlivňování veřejných politik, občanská angažovanost a otázky související s migračními politikami a integrací cizinců. Je členkou Evropské asociace pro výzkum v sociální práci (Speciální zájmová skupina pro výzkum v sociální práci a politickou angažovanost³).

Doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D.⁴ působí na Katedře sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Vyučuje předměty, které jsou orientovány převážně na problematiku práce s klientem. Ve výzkumu se věnoval sociální exkluzi etnických minorit, rodinám ohrožených sociální a ekonomickou nejistotou, potřebám dětí v institucionální péči. V současnosti se zabývá výzkumem profesionalizace sociální práce. Působil také jako sociální pracovník, urbánní sociolog i jako rodinný poradce. Je supervizorem v sociálních službách.

Doc. PaedDr. Tatiana Matulayová, PhD.⁵ je členkou Katedry sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Ve své pedagogické a výzkumné činnosti se dlouhodobě věnuje fenoménu dobrovolnictví v sociální práci, školské sociální práci a profesionalizaci sociální práce. Zajímá se o didaktiku vyučování sociální práce, inovace a trendy ve vzdělávání sociálních pracovníků. Více než dvacet let se soustřeďuje na podporu rozvoje dobrovolnictví jako součástí třetího poslání univerzit na Slovensku i v České republice. Iniciovala vznik Dobrovolnického centra Univerzity Palackého se záměrem systémové podpory občanské participace studentů a zaměstnanců univerzity.

Abstrakt

CÍLE: Politická praxe je neoddelitelnou součástí sociální práce jako specifické pomáhající profese, nicméně v českém kontextu se tato oblast jeví méně etablovaná. Cílem studie je zodpovědět otázky: *Zda považují sociální pracovníci politickou praxi za součást své profese, zda se zapojují do ovlivňování systémových změn, a pokud ne, tak z jakých důvodů.*

¹ Vznik tohoto textu byl možný díky projektům PROSO Profesionalizace sociální práce TAČR TLO 1000146. IGA_CMTF_2022_005, Hodnotový kontext sociálního fungování II.

² Kontakt: Mgr. et Mgr. Agnieszka Zogata-Kusz, Ph.D. Katedra křesťanské sociální práce Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého, Univerzitní 22, 779 00 Olomouc; agnieszka.zogata@upol.cz

³ European Social Work Research Association; Research on Social Work and Policy Engagement Special Interest Group.

⁴ Doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D., Katedra sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykova Univerzita, Joštova 218/10, 602 00 Brno; navratil@fss.muni.cz.

⁵ Doc. PaedDr. Tatiana Matulayová, PhD. Katedra sociální práce Filozofické fakulty, Univerzita Karlova, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha; tatiana.matulayova@ff.cuni.cz

TEORETICKÁ VÝCHODISKA: Na otázku politické praxe je nahlíženo z hlediska globální definice sociální práce a teorií blízkých reformnímu paradigmatu.

METODY: Design studie se opírá o kvantitativní strategii. Pro její účely byla zvolena explorativní metoda a sběr dat byl proveden prostřednictvím dotazníku, který byl respondentům dostupný elektronicky (metoda CAWI). Celkově jsme získali 689 platných dotazníků.

VÝSLEDKY: Nejpodstatnějším zjištěním je, že až 65 % sociálních pracovníků se v posledních pěti letech nezapojovalo do ovlivňování systémových změn a až 40 % z nich jako hlavní příčinu uvedlo, že nemají dostatečné znalosti a dovednosti ohledně toho, jak se zapojit. Zjištění výzkumu jsou diskutována v kontextu údajů OECD ohledně pocitu vnitřní a vnější politické efektivity Čechů. Ty dávají prostor pro určitý optimismus ve věci politické praxe v české sociální práci.

IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI: Zjištění dovolují formulovat několik výzev pro vzdělávání v sociální práci. Nejdůležitějším doporučením pro vzdělavatele je rozvíjet profesní způsobilosti studentů, které jim umožní aktivně se zapojit do politické praxe.

Klíčová slova

politická praxe, policy advocacy, prosazování práv, politická angažovanost, makropraxe, reformní paradigma, vzdělávání.

Abstract

OBJECTIVES: Political practice is an integral part of social work but in the Czech Republic this field seems less established. The aim of the study is to answer the questions: whether social workers consider policy practice as part of their profession, whether they involve in it, and if not, what are the reasons.

THEORETICAL BASE: The question is viewed in terms of a global definition of social work and theories related to the clients' environment.

METHODS: The study design relies on a quantitative strategy. An exploratory method was chosen and data collection was done through a questionnaire that was available to respondents electronically (CAWI method). A total of 689 valid questionnaires were obtained.

OUTCOMES: The most significant finding is that up to 65% of social workers have not been involved in influencing systemic change in the last five years, and up to 40% of them pointed lack of knowledge and skills as the main reason. The research findings are discussed in the context of OECD data on Czechs' sense of internal and external political efficacy. These give room for some optimism about political practice in Czech social work.

SOCIAL WORK IMPLICATIONS: The most important recommendation for educators is to develop students' professional competencies that will enable them to engage in policy practice actively.

Keywords

policy practice, policy advocacy, rights enforcement, political engagement, macropractice, education.

ÚVOD

I když v sociální práci připouštíme existenci rozmanitých přístupů (paradigmat, diskurzů či úrovní praxe), makropraxe a specificky politická praxe zůstávají spíše na okraji zájmu, alespoň jde-li o jejich praktické uplatnění. Sociální pracovníci pomáhají klientům s mnoha problémy, jež mají příčinu mimo klientovy možnosti řešení. Bez systémových změn bude proto jejich práce jen stěží efektivní. Přehlížení širších společenských podmínek pak může vést dokonce k nepřiměřenému přenášení odpovědnosti za sociální problémy na bedra klientů (Vysloužilová, Navrátil, 2019).

Na otázku politické praxe se můžeme dívat i z o něco odlišné perspektivy: každý sociální pracovník, a ideálně i student sociální práce, by měl reflektovat, že nastavení veřejných politik významně determinuje výkon sociální práce jako profese. Payne předpokládal, že jedním z trendů, které budou působit na vývoj sociální práce jako oboru a profese, je vnímání sociální práce jako nástroje sociální politiky (Payne, 2006). Vztah sociálních pracovníků vůči státu a nastavené sociální politice se v jejich v každodenní praxi projevuje různě – někteří od státu přijímají zadání pro svou práci, jiní (většinou pracující pro nestátní organizace) se svou činností mohou vymezovat vůči politice státu (Matoušek et al., 2021). Domníváme se, že je již během pregraduálního vzdělávání důležité formovat relevantní profesní způsobilosti sociálních pracovníků, díky kterým budou moci přispívat k systémovým změnám a řešení sociálních problémů.

Zdá se však, že oblasti tzv. makropraxe je v ČR věnováno poměrně málo prostoru. Z tohoto důvodu chceme v této studii otevřít problematiku tzv. politické praxe v sociální práci (jako specifického typu makropraxe). Zaměřujeme se na otázky, *zda sociální pracovníci považují politickou praxi za součást své profese, zda se zapojují do ovlivňování systémových změn, a pokud ne, tak z jakých důvodů*. K jejich zodpovězení využíváme výsledky kvantitativního výzkumu realizovaného mezi českými sociálními pracovníky. V závěru tohoto textu formulujeme podněty pro vzdělavatele v sociální práci.

Vzdělávání, výzkum a praxe v oblasti ovlivňování politik mají své kořeny a jsou rozvíjeny především ve Spojených státech (např. Sosin, Caulum, 1983; Mosley, 2010; Netting et al., 2012; Jansson, 2019). V posledních letech se lídrem v tomto tématu (mimo USA) stal Izrael (viz např. Weiss-Gal, Gal, 2014; Weiss-Gal, 2016; Gal, Weiss-Gal, 2022; Lavee, Cohen, Nouman, 2018; Nouman, Levin, Lavee, 2020). V Evropě je tento koncept méně etablovaný, ale začíná se rozvíjet (viz např. Rush, Keenan, 2014; Guidi, 2020; Kindler, Kulke, 2022). Projevem rostoucího zájmu o tuto oblast v Evropě je vytvoření (pod vedením kolegů z Izraele) Speciální zájmové skupiny pro výzkum v sociální práci a politickou angažovanost⁶ v rámci Evropské asociace pro výzkum v sociální práci⁷.

V České republice je makroúroveň sociální práce zatím spíše okrajovou oblastí. Nicméně je potřeba uznat, že i zde se prosazování práv klientů věnovalo už několik autorů (např. Šveřepa, 2009; Kodymová, 2011; Janebová, Hudečková, Zapadalová, et al., 2013 a 2015; Zogata-Kusz, 2020 a 2022). Obecněji psali o možnostech podpory sociální změny Chytil a Kowalíková (2018). Baláž a Musil (2016) a také Baláž a Zogata-Kusz (2023) se zase zabývali otázkou prosazování oborových zájmů sociální práce. Ovlivňování systémových změn získalo své místo v knize *Strategie a postupy v sociální práci* (Zogata-Kusz, Štěpánková, Rajmon, 2022). Janebová se v ČR již delší dobu věnuje kritické sociální práci (např. 2014), součástí které je i výkon politické praxe. Doležel (2014) popsal roli, kapacitu a teologické zdůvodnění

⁶ Research on Social Work and Policy Engagement Special Interest Group.

⁷ European Social Work Research Association.

makroúrovně sociální práce v souvislosti se současným pojetím církevní sociální práce (Caritas) a upozornil na její kompatibilitu s katolickou sociální naukou.

VYMEZENÍ POJMŮ

Angažovanost sociálních pracovníků na úrovni systémových změn zahrnuje řadu aktivit a od nich odvozenou terminologii. Jenkins ve své publikaci z roku 1987 hovořil o *policy advocacy*, kterou chápal jako „jakýkoli pokus o ovlivnění rozhodnutí institucionální elity jménem kolektivního zájmu“ (Jenkins, in Mosley, 2010: 58). Gal a Weiss-Gal používají spíše pojmenování politická praxe v sociální práci, kterou vymezují jako aktivity zaměřené na formulaci a implementaci nových politik, příp. na změnu existujících politik, které mohou být realizovány na různých úrovních, odpovídají hodnotám sociální práce a představují integrální část profesní aktivity sociálních pracovníků (2015). Analogickým způsobem jsou definovány pojmy *social advocacy* či *cause advocacy* (Ezell, 2001; Hoefler, 2012). Specifickou perspektivu pro chápání (*policy*) *advocacy* v sociální práci přinášejí Schneider a Lester, kteří zdůrazňují potřebu zapojovat klienty do této činnosti a *advocacy* v sociální práci vymezují jako „výhradní a vzájemné zastupování klienta či klientů nebo nějaké věci [sociálními pracovníky] na daném fóru s cílem systematicky ovlivnit rozhodování v nespravedlivém nebo nečinném systému či systémech“ (2001: 65).⁸

V předkládaném textu nebudeme hovořit o *prosazování práv klientů*, jejich *obhajobě* či *hájení* (jak se v ČR diskutovaná oblast občas nazývá). Vyhneme se také ne moc dobře do češtiny přeložitelnému *advocacy*. Přikloníme se naopak k v zahraničí rozšířenému pojmenování *politická praxe*. Politickou praxi v sociální práci budeme tedy chápat jako *snahu o ovlivnění systémových změn, včetně tvorby, implementace a realizace politik na různých úrovních – od jednotlivé organizace po úroveň mezinárodní – uskutečňovanou sociálními pracovníky v rámci jejich pracovní činnosti*.

Stojí za zdůraznění, že politická praxe, *policy advocacy* či jiné výše uvedené pojmy jsou specifické pro obor sociální práce. Kupříkladu v politologii, která se rovněž zabývá otázkami aktivit nevládních organizací a zájmových skupin či obecně vlivu občanů na chod státu se hovoří spíše o politické participaci či politické angažovanosti, přitom se zde jedná o daleko širší koncepty (viz např. Ekman, Amná, 2012). V souvislosti s tím můžeme podotknout, že i sociální pracovníci mají více možností, jak se zapojit do ovlivňování politiky mimo svoji pracovní činnost. Weiss-Gal (2016) uvádí pět dalších cest vedle politické praxe. První je dobrovolná politická participace, čili angažovanost, kterou mohou sociální pracovníci vykonávat mimo pracovní dobu jako dobrovolníci nebo jednoduše jako občané. Druhou je aktivní a pasivní účast ve volbách, kdy se v prvním případě mohou sociální pracovníci snažit změnit systém zevnitř, kdežto ve druhém případě se mohou snažit ovlivnit změnu autorit odpovědných za tvorbu politik. Třetí možností je participace v profesních organizacích. Přestože ji můžeme – při jiném definování pojmů – vnímat jako nepřímou formu politické praxe, Weiss-Gal ji od politické praxe odděluje, protože tu poslední chápe jako přímý způsob působení na sociální politiku či veřejné politiky. Členství v profesních organizacích je poté jakousi náhradou za přímé zapojení se do ovlivňování systému, kdy se profesní organizace stává prostředníkem a reprezentantem sociálních pracovníků. Mohli bychom říct: stává se *hlasem mnoha*. Jak podotýká Weiss-Gal, je to příležitost pro ty, kterým pracovní pozice neumožňuje přímé zapojení, kteří naráží na různé

⁸ V praxi sociální práce je zapojování klientů významné z několika důvodů (např. legitimita, zplnomocňování), nicméně přináší i řadu výzev (viz Zogata-Kusz, 2020).

bariéry – třeba ze strany zadavatele.⁹ Čtvrtou možností je zapojení sociálních pracovníků do ovlivňování implementace politik prostřednictvím jejich vlastní činnosti. Jedná se o situace, kdy jsou zároveň v pozici úředníků implementujících veřejné politiky. Jelikož častokrát jsou předpisy, zásady či postupy formulovány nejednoznačně, je to právě na nich, jak je budou interpretovat. Opět se zde jedná o formu, která by při jiném vymezení pojmů mohla být chápána jako podoba politické praxe. Konečně pátou možností, na níž poukazuje Weiss-Gal, je akademická politická angažovanost. Může se jednat o partnerství mezi univerzitami a komunitou na podporu politik prosazujících sociální spravedlnost, zapojení akademiků i studentů do procesu tvorby politik, psaní návrhů politik či lobbying, a rovněž o případy, kdy se reálná politická angažovanost stává povinnou součástí didaktického procesu. Další formou může být i individuální zapojení akademiků např. jako členů komisí či jako expertů pro různá tělesa, anebo jako výzkumníků, poskytujících tvůrcům politik podklady pro sociálně spravedlivé systémové změny (2016).

POŽADAVEK POLITICKÉ PRAXE V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Když budeme pro uvažování o významu politické praxe v sociální práci vycházet z globální definice sociální práce, všimneme si, jak se v ní velice výrazně makroúroveň odráží. Definice vymezuje sociální práci skrz podporu sociální změny, sociálního rozvoje, sociální soudržnosti, sociální spravedlnosti, lidských práv či kolektivní odpovědnosti,¹⁰ což jsou všechno oblasti překračující mikroúroveň práce s jednotlivcem či rodinou. Komentáře ke globální definici ještě více zdůrazňují integritu makroúroveň v sociální práci, kdy podporu výše uvedených oblastí řadí mezi základní mandáty sociální práce. V komentářích se dále hovoří mimo jiné o tom, že intervence sociální práce je „poháněna potřebou zpochybnit a změnit ty strukturální podmínky, které přispívají k marginalizaci, sociálnímu vyloučení a útlaku“ (IFSW, 2014). Nadto, v Prohlášení o etických zásadách globální sociální práce, se „zpochybňování nespravedlivých politik a praktik“ stalo jednou ze základních zásad. Ta je formulována následujícím způsobem: „Sociální pracovníci se snaží upozornit své zaměstnavatele, tvůrce politik, politiky a veřejnost na situace, ve kterých jsou politiky a zdroje nedostatečné nebo ve kterých jsou politiky a postupy utlačující, nespravedlivé nebo škodlivé. Sociální pracovníci přitom nesmějí být penalizováni.“ (IFSW, 2018)

Na nezbytnost zapojení se do ovlivňování systémových změn upozorňují i české etické kodexy. Už v roce 2006 vymezil Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR explicitně okruh etické zodpovědnosti sociálních pracovníků ke společnosti, v němž poukázal mimo jiné na to, že sociální pracovník „[z]asazuje se o zlepšení sociálních podmínek a zvyšování sociální spravedlivosti tím, že podněcuje změny v zákonech, v politice státu i v politice mezinárodní“ (SSPČR, 2006). Na tento kodex odkazují i další organizace, mj. Profesionální komora sociálních pracovníků. Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR na něm vzorovala svůj Etický kodex sociálního pracovníka České republiky. S ohledem na systémové změny v něm dodatečně zdůraznila to, že sociální pracovník „[p]řispívá k odstranění projevů a příčin sociální

⁹ Viz např. Janebová, Hudečková, Zapadalová et al., 2013.

¹⁰ „Sociální práce je profese založená na praxi a akademická disciplína, která podporuje sociální změny a rozvoj, sociální soudržnost a posílení a osvobození lidí. Principy sociální spravedlnosti, lidských práv, kolektivní odpovědnosti a respektu k rozmanitosti jsou pro sociální práci ústřední. Sociální práce, podložená teoriemi sociální práce, společenských věd, humanitních věd a domorodými znalostmi, zapojuje lidi a struktury do řešení životních výzev a zvyšování blahobytu. Výše uvedená definice může být rozšířena na národní a/nebo regionální úrovni.“ (IFSW 2014)

nespravedlnosti, diskriminace, útlaku a bariér vedoucích k sociálnímu vyloučení“ (APSSČR, 2017).

Imperativ politické praxe nicméně není obsažen pouze v dokumentech profesních organizací sociálních pracovníků, ale je jednou ze tří vymezených úrovní odborné praxe sociálních pracovníků. Ta je obvykle označována jako zmíněná makropraxe. Na ni jsou navázány odpovídající teorie a koncepty. Mezi nimi jsou především systemické a systémové teorie, ekosociální perspektiva či antiopresivní přístup. Všechny totiž pracují s otázkou vlivu prostředí na klienta sociální práce, příp. na práci s ním, a můžou být uplatňovány na makroúrovni. Makropraxe se v sociální práci obvykle chápe jako odborná intervence, která má vést ke změně v organizační, komunitní a/nebo politické oblasti (Nafees, 2019). V našem textu se věnujeme makropraxi v zúženém hledisku – tedy se zaměřením na politickou praxi.

POLITICKÁ PRAXE JAKO SOUČÁST SOCIÁLNÍ PRÁCE V ČR?

Stojí za to zdůraznit, že některé české organizace skutečně realizují imperativ politické praxe a aktivně se zapojují do ovlivňování systémových změn. Snad nejviditelnějším příkladem politického angažování se (nejen) sociálních pracovníků je Platforma pro sociální bydlení, která sdružuje přes 100 organizací a jednotlivců s cílem pomoci místním samosprávám a neziskovým organizacím ukončovat bezdomovectví v regionech. Jiným příkladem by mohly být různé organizace a iniciativy, např. Jednota pro deinstitutionalizaci, která chce prosadit opuštění konceptu pobytových služeb pro lidi se znevýhodněním v ČR.

Zajímavá zjištění můžeme vyčíst z některých už publikovaných výstupů projektu Profesionalizace sociální práce v ČR,¹¹ jelikož jeho cílem bylo mimo jiné analyzovat současný stav profese sociální práce v ČR. V rámci projektu bylo popsáno 36 pracovních pozic. Zároveň byl vytvořen přehled pracovních činností sociálních pracovníků, které vykonávají v rámci těchto pracovních pozic (Matoušek, Pazlarová, 2021a,b). Na základě analýzy tohoto přehledu můžeme konstatovat, že mnoho českých sociálních pracovníků vykonává různé pracovní činnosti přímo související s oblastí politické praxe. Těmito podle nás jsou: a) sledování dodržování práv klientů; b) účast na komunitním plánování; c) navrhování legislativních změn. Dále můžeme poukázat i na činnosti, pomocí kterých můžou sociální pracovníci nepřímým způsobem ovlivňovat systémové změny: a) ovlivňování prostředí, v němž klient žije; b) vytváření a realizace programů posilujících právní vědomí, řešení konfliktů; c) osvěta o potřebách cílové skupiny a o vlastní službě; d) organizace a účast na destigmatizačních kampaních.

Současně byl v rámci zmíněného projektu vytvořen přehled požadavků na sociální pracovníky, který vznikl excerpací profesiogramů a byl doplněn excerpací obsahu fokusních skupin (Matoušek a Matulayová, 2021). Napříč skupinami sociálních pracovníků se jako zásadní – podle nás – objevovaly následující znalosti: znalost legislativy, konceptu empowermentu, antiopresivního přístupu, znalost a orientace v systému sociální ochrany, znalost fungování veřejné a státní správy. Jen někteří sociální pracovníci zmínili etická dilemata související s prosazováním zájmů klientů versus zájmů společnosti. Ve vztahu k tématu politické praxe můžeme zmínit, že sociální pracovníci obecně považují za důležité například rozvíjet týmovou a mezioborovou spolupráci. Dalšími podstatnými činnostmi jsou vyjednávání, zvyšování kompetencí klientů pro jejich zapojení do politické praxe v sociální práci a jejich zmocňování.

¹¹ TAČR TL 01000146.

Na základě výše uvedeného můžeme konstatovat, že v ČR existuje fundament, na kterém lze stavět rozvoj oblasti politické praxe v sociální práci. Domníváme se, že je žádoucí věnovat tématu politické praxe větší výzkumnou pozornost.

METODY

V této stati odpovídáme na výzkumnou otázku: *Zda považují sociální pracovníci politickou praxi za součást své profese, zda se zapojují do ovlivňování systémových změn, a pokud ne, tak z jakých důvodů.* Při řešení tohoto výzkumného úkolu vycházíme z analýzy kvantitativních dat, která jsme získali v rámci projektu podpořeného Technologickou agenturou ČR (TL01000146) v roce 2018 ve schématu ETA. Obecnější data tohoto výzkumu jsme prezentovali v jiném článku (Navrátil et al., 2021). V této konkrétní studii se věnujeme pouze vybranému souboru dat, který vypovídá o pohledu respondentů na politickou praxi, respektive o jejím využití v rámci výkonu své profese. Naším aplikačním cílem je podpořit veřejnou debatu k problematice profesionalizace a institucionalizace sociální práce v ČR a diskutovat možnosti dalšího rozvoje profesních vzdělávacích programů sociální práce.

Výzkumná strategie a sběr dat

Celkový design této studie se opírá o kvantitativní strategii. Pro její účely byla zvolena explorativní metoda a sběr dat byl proveden prostřednictvím dotazníku, který byl osloveným respondentům dostupný elektronicky.

Základní soubor tvořili všichni sociální pracovníci v ČR. Výběrový vzorek byl konstruován prostřednictvím stratifikovaného náhodného výběrového šetření tak, aby reprezentoval rozmanitá prostředí, v nichž sociální pracovníci působí. K účasti na výzkumu byli vyzváni sociální pracovníci působící v systému sociálních služeb, dále v resortech MZ, MŠ, MV, MS, MPSV a také v obecní samosprávě či v zařízeních v její gesci. Následně byl proveden systematický náhodný výběr pro všechna strata. Od oslovených 1 300 sociálních pracovníků jsme získali 689 vyplněných a platných dotazníků. Vzhledem k nízké návratnosti považujeme výsledky za ilustrativní.

Hlavní sběr dat byl proveden koncem roku 2019, přičemž některé dotazníky byly doručeny ještě v lednu 2020. Dotazník byl distribuován metodou CAWI, která byla doprovázena osobní asistencí výzkumného pracovníka. Po uložení dat ve formátu IBM SPSS Statistics 25 a jejich následném vyčištění jsme přistoupili k anonymizované analýze.

Limity studie

Domníváme se, že studie je limitována v několika hlediscích. Výzkum probíhal v době, kdy došlo k souběhu několika celorepublikových terénních výzkumů. To bohužel snížilo ochotu oslovených sociálních pracovníků na studii participovat a bylo nutné oslovit téměř dvojnásobné množství potenciálních respondentů. Ačkoliv jsme se snažili do výběru zahrnout co nejširší spektrum pozic, v nichž sociální pracovníci působí, některé pracovní pozice sociálních pracovníků se do konečného výběrového vzorku nedostaly, nebo jsou zahrnuty v malém počtu. Analýza specifických témat (např. využití politické praxe) je navázána jen na limitovaný okruh otázek. V rámci této stati dále nebereme do úvahy historické, politické, sociální a ekonomické kontexty, které jsou pro analýzu vývoje a stavu pojetí profese zásadní.

VÝSLEDKY

Výzkum přinesl několik pozoruhodných zjištění. Než se dostaneme k otázce klíčové z hlediska politické praxe, stojí za to se podívat na odpovědi na otázky obecnějšího rázu. Respondenti měli vyjádřit svůj souhlas či nesouhlas s několika tvrzeními. S tvrzením *Prosazování lidských práv není součástí sociální práce* rozhodně nesouhlasí 70,1 %, a 20,7 % s ním nesouhlasí částečně. Pozoruhodné nicméně je, že až téměř 10 % respondentů odpovědělo, že buď to není *ani tak, ani tak*, nebo s touto větou souhlasí. S tvrzením *Sociální práce by měla ve společnosti prosazovat spravedlnost* skoro 80 % respondentů sice souhlasí, avšak až 10 % si tímto není jistých (označili odpověď *ani tak, ani tak*) a 7,5 % s touto větou nesouhlasí a skoro 3 % odpovědělo *Nevím*. Co se týká *prosazování sociálně spravedlivých zákonů*, je situace ještě složitější. Totiž až 20 % respondentů souhlasí s tím, že to není úkolem sociálních pracovníků, skoro 12 % odpovědělo, že *ani tak, ani tak*, přes 6 % respondentů neví a něco málo přes 62 % vnímá tuto oblast jako patřící do sociální práce (viz Tabulka 1.). Už reakce na tato tvrzení napovídají tomu, že není pro všechny sociální pracovníky samozřejmé, že by systémové aktivity měly mít své pevné místo v sociální práci jako takové. Toto zjištění dovoluje formulovat první výzvu pro vzdělavatele v sociální práci, a to: upozorňovat studenty sociální práce na místo makropraxe, systémových aktivit i politické praxe v sociální práci.

Tabulka 1 Vnímání makropraxe jako součástí sociální práce

Vyjádřete prosím svůj souhlas či nesouhlas s následujícími tvrzeními (v %):						
	Rozhodně nesouhlasím	Částečně nesouhlasím	Ani tak, ani tak	Částečně souhlasím	Rozhodně souhlasím	Nevím
<i>Prosazování lidských práv není součástí sociální práce</i>	70,1	20,7	3,8	3,7	1,5	0,1
<i>Sociální práce by měla ve společnosti prosazovat spravedlnost</i>	1,8	5,8	9,9	31,3	48,4	2,9
<i>Prosazování sociálně spravedlivých zákonů není úkolem sociálních pracovníků</i>	30,0	32,2	11,7	13,7	6,2	6,1

Zdroj: vlastní výzkum

Co se týká angažovanosti na makroúrovni, zvažovali jsme, jak formulovat otázku, aby byla pro respondenty srozumitelná. Jelikož existovalo velké riziko, že nebudou chápat v českém prostředí neustálený pojem *politická praxe* ani žádný z výše zmíněných podobných pojmů (přinejmenším že je nebudou chápat stejně jako výzkumníci), rozhodli jsme se pro popisnější formulaci otázky. Uvědomujeme si nicméně, že i zde existuje riziko odlišné interpretace otázky respondenty a výzkumníky. To patří k nevýhodám kvantitativního výzkumu a může být důvodem pro pokračování ve zkoumání dané záležitosti i v podobě kvalitativního výzkumu. Klíčová otázka z hlediska politické praxe se zaměřila přímo na aktivity respondentů a zněla: *Snažil/a jste se v rámci své pracovní činnosti o ovlivňování systémových změn (změn politiky a/nebo praxe) v posledních 5 letech?*

Na takto formulovanou otázku až 65 % respondentů odpovědělo *NE*, zatímco 35 % odpovědělo *ANO*. Pro účely tohoto článku se podíváme zblízka především na další vyjádření těch, kteří

poskytli negativní odpověď. Je totiž přinejmenším pozoruhodné, že skoro dvě třetiny sociálních pracovníků se v tomto typu činnosti neangažují.

Zeptali jsme se tedy respondentů na hlavní důvod, proč se do ovlivňování systémových změn nezapojují. Až 6,2 % respondentů uvedlo, že je to nad rámec práce sociálního pracovníka. Nevnímají ovlivňování systémové úrovně jako součást sociální práce (což koresponduje s výše zmíněnou první výzvou pro vzdělavatele). Zároveň až 39,2 % odpovědělo, že nemají dostatečné znalosti/dovednosti, jak se zapojit. Zajímavé je, že v deklaraci nedostatku znalostí a dovedností nehraje výraznou roli úroveň vzdělání. Její nedostatek konstatují absolventi vyšších odborných škol, bakalářských i magisterských programů. Ve vzdělávacích programech vysokých škol je makropraxe předmětem vzdělávání především v magisterských programech. Absolventi magisterského studia sociální práce v našem souboru uváděli nedostatek znalostí a dovedností jako příčinu neuplatňování makropraxe ve 37,5 % ve srovnání se 41,9 % absolventů studia bakalářského, avšak tento rozdíl (4,4 %) je ze statistického hlediska nevýznamný.

Další odpovědi či důvody byly systémového charakteru či souvisely s příčinami na straně zaměstnavatele (*Nepatří to do pracovní náplně mé pozice* – 18,7 % / *Nemám na to čas* – 14,1 % / *Moje organizace se tím nezabývá* – 6,7 %) anebo spadaly do kategorie *Jiné* (viz Tabulka 2). Tyto příčiny vzdělavatelé neovlivní, co však ovlivnit můžou, jsou právě znalosti a dovednosti. Jsme tedy s to formulovat druhou výzvu pro vzdělavatele v sociální práci: vybavit své studenty znalostmi a dovednostmi, které jim umožní zapojit se do ovlivňování systémových změn a politické praxe. A nejde samozřejmě pouze o nabídku v rámci vysokoškolského či univerzitního studia, ale i o nabídku vhodných kurzů dalšího vzdělávání či o obecnou podporu praktiků sociální práce a další věci, které uvádíme v závěru tohoto článku.

Tabulka 2 Důvody nezapojování se sociálních pracovníků v makropraxi

Hlavní důvody nezapojování se sociálních pracovníků do ovlivňování systémových změn v rámci jejich pracovní činnosti (%)	
<i>Je to nad rámec práce sociálního pracovníka.</i>	6,2
<i>Nepatří to do mé pracovní náplně mé pozice.</i>	18,7
<i>Moje organizace se tím nezabývá.</i>	6,7
<i>Nemám na to čas.</i>	14,1
<i>Nemám dostatečné znalosti/dovednosti, jak se zapojit</i>	39,2

Zdroj: vlastní výzkum

DISKUZE

Sociální pracovníci jsou součástí společnosti, proto můžeme získaná data interpretovat v kontextu politické efektivity. Tento koncept vyjadřuje přesvědčení lidí o tom, že mohou v politice něco změnit. Rozlišujeme vnitřní a vnější politickou efektivity. Zatímco vnitřní politická efektivita (*internal political efficacy*) znamená přesvědčení dané osoby o tom, že ona sama má dostatečné dovednosti a kapacity pro to, aby svým jednáním žádoucím způsobem ovlivnila politiku, vnější politická efektivita (*external political efficacy*) vyjadřuje vnímanou responsivitu státních autorit na podněty ze společnosti. Nejde přitom o *důvěru* vůči státním autoritám. Ta se zdá být podobným pojmem, nicméně vyjadřuje spíše přesvědčení o tom, že vláda či obecně státní autority jednájí správným způsobem. V případě vnější politické efektivity jde ovšem o jejich ochotu naslouchat lidem, o jejich vnímavost vůči požadavkům obyvatel. V českém kontextu se této otázce věnuje např. Linek (Linek et al., 2017).

Nejnovější dostupná data zohledňující českou společnost pocházejí z OECD. Přinášejí zajímavé poznatky v kontextu zjištění našeho výzkumu. V případě OECD jako celku až 35,4 % obyvatel v roce 2018 vyjádřilo sebejistotu ohledně vlastní participace v politice, což

vypovídá o jejich vnitřní politické efektivitě. V případě Čechů byla tato hodnota nejnižší z celé OECD. Pouze 14,17 % Čechů v roce 2018 deklarovalo, že mají schopnost se účastnit politických záležitostí (OECD, 2021). V této souvislosti se jeví jako pozitivní, že – ačkoli data nejsou přímo srovnatelná s ohledem na poněkud odlišné znění otázek – náš výzkum ukázal, že až 35 % českých sociálních pracovníků se nějakým způsobem zapojuje do systémových změn (politiky a praxe), čili jsou výrazně aktivnějšími členy společnosti.

Neméně důležité jsou v kontextu našeho výzkumu údaje týkající se vnější politické efektivity. V případě OECD jako celku 40,3 % obyvatel deklarovalo v roce 2018 vnější politickou efektivitu, přesněji řečeno vnímalo, že politický systém v jejich státě umožňuje „lidem, jako jsou oni sami“ ovlivňovat kroky vlády. V případě Čechů tento podíl představoval skoro 44 % (OECD, 2021). Znamená to, že daleko více Čechů považuje stát za responsivní, čili naslouchající a reagující na podněty občanů, nicméně jen málo z nich vnímá vlastní kapacity jako dostatečné pro zapojení se do ovlivňování politických záležitostí.

Zajímavé může být srovnání s jinými zeměmi. Kupříkladu v případě sousedního Polska se zde uvedená hodnota související s pocitem vnitřní efektivity blížila k průměru OECD: přes 33,6 %. Zároveň pocit vnější politické efektivity vztahující se k responsivitě státu vyjádřilo přes 41,4 % Poláků. V Rakousku skoro 44,2 % lidí mělo pocit vnitřní politické efektivity a skoro 44,9 % mělo pocit vnější politické efektivity. Nejvyšší údaj byl v případě vnitřní politické efektivity zaznamenán u Norska: 60,3 %. Asi nepřekvapivě – s ohledem na politický systém široce využívající přímou demokracii – bylo nejvyšší procento vnější politické efektivity zaznamenáno ve Švýcarsku: 74,1 % (OECD, 2021).

Uvedená zjištění jsou potenciálně velmi důležitá pro vzdělavatele v sociální práci. Pokud více Čechů vnímá státní autority jako reagující na podněty ze strany občanů, ale sami nevnímají své schopnosti či dovednosti jako dostatečné pro zapojení se do politiky, tak zvýšením jejich kapacit pro ovlivňování politik máme šanci dosáhnout pozitivní změny. Zde se zaměřujeme na sociální pracovníky, pro které by politická praxe měla představovat integrální součást jejich práce. Z našeho výzkumu nevyplývá, nakolik čeští sociální pracovníci vnímají responsivitu státu, ovšem víme, že jsou v záležitosti politik daleko aktivnější než většina občanů. Ti, kteří aktivní nejsou, nejčastěji jako důvod uvedli nedostatek vlastních kapacit. To znamená, že bychom poskytnutím vzdělávání v oblasti politické praxe měli šanci zvýšit kapacity sociálních pracovníků a jejich možnosti ovlivňovat politiky. Pro srovnání: v případě Itálie je situace zcela odlišná. Zatímco skoro 31,6 % Italů je přesvědčených o vlastních kapacitách pro zapojení se do politiky, pouze 15,5 % (nejméně z OECD) vnímá stát jako naslouchající občanům. Tedy vnímaná smysluplnost zapojení a vynakládání úsilí o ovlivnění politik jsou daleko nižší než v případě ČR, proto i vybavování italských občanů – včetně sociálních pracovníků – dovednostmi pro politickou angažovanost může narážet na pocit, že „je to stejně marné“.

ZÁVĚR – VÝZVY PRO VZDĚLAVATELE V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Vzdělávání sociálních pracovníků má připravovat profesionály způsobilé intervenovat na mikro, mezo i makroúrovni. Makropraxe zahrnuje širokou škálu aktivit, které vyžadují tomu odpovídající znalosti a dovednosti. Vzdělavatelé sociálních pracovníků mají (spolu s významnými zaměstnavateli sociálních pracovníků) při zachování a rozvoji makropraxe nezastupitelnou roli. Nicméně na základě prezentovaných výsledků našeho výzkumu můžeme usuzovat, že profesní příprava v oblasti makropraxe v ČR zaostala za potřebami klientů sociální práce.

Východiskem pro formulaci výzev a doporučení pro vzdělavatele v sociální práci jsou koncepty občansky smýšlejícího absolventa – „civic-minded Graduate“ (Steinberg, Hatcher, Bringle, 2011) a sociálního pracovníka jako tzv. *transformative intellectual* (Rush, Keenan 2014).

Za základní výzvu považujeme podporování studentů v uvědomování si hodnoty aktivní občanské participace. Je důležité již v rámci pregraduálního vzdělávání využívat všechny možnosti, které mají instituce terciárního vzdělávání k tomu, aby studenti nejen získávali poznatky související s principy občanské společnosti a občanskou participací, ale byli podpořeni i ve vlastní občanské angažovanosti. Speciálně vzdělavatelé v sociální práci mohou mimo jiné využít takové vzdělávací metody, jako je třeba service-learning nebo projektové učení. Vzdělavatelé mohou současně vytvářet systémové podmínky pro podporu například dobrovolnické aktivity studentů a propojovat formální a neformální občanské vzdělávání.

S ohledem na specifika profese a imperativ politické praxe je v případě studentů sociální práce obzvláště důležité šířit mezi nimi – ale i mezi sociálními pracovníky například v rámci dalšího vzdělávání – uvědomění, že snaha o ovlivnění politik je integrální součástí výkonu sociální práce, nikoli jediné jejich občanským právem. Výzvou pro vzdělavatele bude nesporně otázka vybavení studentů (a sociálních pracovníků) znalostmi a dovednostmi, umožňujícími jim aktivně se zapojit do ovlivňování systémových změn, včetně zapojení jejich klientů a dalších obyvatel. Zde může jít mj. o budování koalic, přípravu strategie, orientaci v nástrojích lobbingu.

Ve vzdělávacích programech doporučujeme zaměřit se více na rozvoj způsobilosti studentů:

- identifikovat a vyhodnocovat dopad sociálních procesů a problémů, které mohou ovlivňovat jednotlivce, rodiny a komunity;
- analyzovat dopady (pozitivních, negativních a nezamýšlených) uskutečňovaných či plánovaných politických opatření;
- formulovat alternativní politická řešení a navrhnout a realizovat strategie k jejich dosažení;
- argumentovat politická rozhodnutí;
- provádět hodnocení politik a programů z hlediska jejich účinnosti a společenských dopadů.

V reakci na nedostatek tuzemské výzkumné evidence související s politickou praxí sociálních pracovníků bude důležité, aby například vysoké školy a univerzity iniciovaly a realizovaly výzkum zaměřený na systémová řešení sociálních problémů s využitím metod sociální práce.

Každý vzdělavatel v sociální práci může rozvíjet spolupráci s orgány veřejné správy a neziskovými organizacemi minimálně v regionu, kde působí. Cílem spolupráce by mělo být i identifikování mezer v systému a následně vytváření partnerství ve prospěch prosazování změn. Samozřejmostí by mělo být postupné zapojování studentů do těchto činností.

Sociální práce je komplexním oborem s velkým potenciálem. Vzdělavatelé připravují své studenty především na přímou práci s klienty či komunitami a učí je i výzkumu v sociální práci. Pokud je začnou připravovat i na zapojení do politické praxe, mají šanci jim otevřít cestu k tomu, aby se spojením všech tří prvků stali – jak tomu říkají Rush a Keenan (2014) – transformativními intelektuály (*transformative intellectuals*).

POUŽITÉ ZDROJE

- ASOCIACE POSKYTOVATELŮ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB ČESKÉ REPUBLIKY. 2017. *Etický kodex sociálních pracovníků a členů Profesního svazu sociálních pracovníků v sociálních službách APSS ČR* [online]. [28. 4. 2022]. Dostupné z: <https://www.apsscr.cz/ckfinder/userfiles/files/Etick%C3%BD%20kodex.pdf>
- BALÁŽ, R., MUSIL, L. 2016. Faktory bránící dosahování oborových zájmů sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*, 16(5), 52–71.
- BALÁŽ, R., ZOGATA-KUSZ, A. 2023. The Missing Voice of Social Work in the Czech Republic. In: TOENS, K., RIEGER, G. (Eds.). *Building Social Work Politics in Europe*. Springer Nature (v tisku).
- DOLEŽEL, J. 2015. Complementarity of the Caritas Practice and Catholic Social Teaching in the Perspective of "Dual Focus" of Social Work Practice. In: DAL TOSO, G., POMPEY, H., GEHRIG, R. a DOLEŽEL, J. *Church Caritas Ministry in the Perspective of Caritas-Theology and Catholic Social Teaching*. Univerzita Palackého v Olomouci, s. 68-88. DOI: 10.5507/cmtf.15.24446134
- EKMAN, J., AMNÁ, E. 2012. Political Participation and Civic Engagement: Towards a New Typology. *Human Affairs* [online]. 22 (3), 283–300. [28. 4. 2022]. DOI: 10.2478/s13374-012-0024-1
- EZELL, M. 2001. *Advocacy in the Human Services*. Belmont, CA: Brooks/Cole.
- GAL, J., WEISS-GAL, I. (2022). *When Social Workers Impact Policy and Don't Just Implement It: A Framework*. Bristol: Policy Press.
- GAL, J., WEISS-GAL, I. (Eds.). 2015. *Social Workers Affecting Social Policy: An International Perspective on Policy Practice*. Bristol: Policy Press.
- GUIDI, R., 2020. Social Justice, First? The Policy Action of South European Social Workers' Professional Organisations in the Shadow of Austerity: Prima la giustizia sociale? L'azione politica delle organizzazioni professionali del lavoro sociale in Sud-Europa in tempi di austerità. *European Journal of Social Work* [online]. 23(6), 1044–1056. [28. 4. 2022]. DOI: 10.1080/13691457.2020.1816918
- HOEFER, R. 2015. Social Workers Affecting Social Policy in the US. In: GAL, J., WEISS-GAL, I. (Eds.). *Social Workers Affecting Social Policy: An International Perspective on Policy Practice*. Bristol: Policy Press. 161–182.
- CHYTILOVÁ, O., KOWALIKOVÁ, I. 2018. Může být česká a slovenská sociální práce nástrojem podpory sociální změny? *Sociální práce/Sociálna práca*, 18(3), 112–125.
- IFSW. 2018 *Prohlášení o etických zásadách globální sociální práce* [online]. Dostupné z: <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>
- IFSW. 2014. *Global Definition of Social Work* [online]. [28. 4. 2022]. Dostupné z: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work>
- JANEBOVÁ, R. 2014. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus.

JANEBOVÁ, R., HUDEČKOVÁ, M., ZAPADALOVÁ R., et al. 2013. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(4), 66–83.

JANEBOVÁ, R., HUDEČKOVÁ, M., ZAPADALOVÁ, R. et al. 2015. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Způsoby řešení dilemat [online]. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(2), 25–39.

JANSSON, B. S. 2019 *Social Welfare Policy and Advocacy: Advancing Social Justice Through Eight Policy Sectors*. Los Angeles: SAGE Publications.

KINDLER, T., KULKE, D. 2022. Politicized Social Work Future—A Quantitative Study Comparing Social Work Students' Voluntary Political Participation in Austria, Germany, and Switzerland. *Journal of Policy Practice and Research* [online]. 3(1), 1–13. [28. 4. 2022]. DOI: 10.1007/s42972-022-00057-2

KODYMOVÁ, P. 2011. Reformní paradigma v praxi české sociální práce. In: MARÁŠOVÁ, E. *Politiky a paradigmaty sociální práce* [online]. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií. [28. 4. 2022]. Dostupné z: https://prohuman.sk/files/Politiky_a_paradigmaty_soci%C3%A1lni_prace_2010.pdf

LAVEE, E., COHEN, N., NOUMAN, H. 2018. Reinforcing Public Responsibility? Influences and Practices in Street-Level Bureaucrats' Engagement in Policy Design. *Public Administration* [online]. 96(2), 333–348. [28. 4. 2022]. DOI: 10.1111/padm.12402.

LINEK, L., CÍSAŘ, O., PETRŮŠEK, I., et al. 2017. *Občanství a politická participace v České republice*. Praha: SLON.

MATOUŠEK, O., MATULAYOVÁ, T., NAVRÁTIL, P., PAZLAROVÁ, H. 2021. *Profesní způsobilost v sociální práci*. Praha: Karolinum.

MATOUŠEK, O., MATULAYOVÁ, T. 2021 Struktura hlavních požadavků na sociální pracovníky podle cílových skupin. In: MATOUŠEK, O., MATULAYOVÁ, T., NAVRÁTIL, P., et al. *Profesní způsobilost a vzdělávání v sociální práci*. Praha: Karolinum, 151–170.

MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. 2021a. Přehled pracovních činností všech sociálních pracovníků. In: MATOUŠEK, O., MATULAYOVÁ, T., NAVRÁTIL, P., et al. *Profesní způsobilost a vzdělávání v sociální práci*. Praha: Karolinum, 36–44.

MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. 2021b. Profesiografická studie. In: MATOUŠEK, O., MATULAYOVÁ, T., NAVRÁTIL, P., et al. *Profesní způsobilost a vzdělávání v sociální práci*. Praha: Karolinum, 27–35

MOSLEY, J. E. 2010. Organizational Resources and Environmental Incentives: Understanding the Policy Advocacy Involvement of Human Service Nonprofits. *Social Service Review* [online] 84, 57–76. [28. 4. 2022]. Dostupné z: DOI: 10.1086/652681.

NAVRÁTIL, P., PAZLAROVÁ, H., MATULAYOVÁ, T., MATOUŠEK, O., 2021. Reflective Practice in the Czech Republic and Its Consequences for Education in Social Work. *Sociální práce / Sociálna práca*, 21(6), 61–83.

- NAFEES, Alam, 2019. The Importance of Macro Practice Emphasis in Social Work Education. *Annals of Social Sciences & Management Studies*, 4(1), 26–28.
- NETTING, F. E., KETTNER, P. M., McMURTRY, S. L., et al. 2012. *Social Work Macro Practice*. Upper Saddle River: Pearson Education.
- NOUMAN, H., LEVIN, L., LAVEE, E. 2020. Working through Barriers: Shaping Social Workers' Engagement in Policy Practice. *The British Journal of Social Work* [online]. 50(4), 1107–125. [28. 4. 2022]. DOI: 10.1093/bjsw/bcz084.
- OECD. 2021. Internal and external political efficacy. In *Government at a Glance 2021*, [online]. OECD Publishing, Paris. [28. 4. 2022]. DOI: 10.1787/b6d836a0-en
- PAYNE, M. 2006. *What Is Professional Social Work?* 11th ed. Bristol: Policy Press
- RUSH, M., KEENAN, M. 2014. The Social Politics of Social Work: Anti-Oppressive Social Work Dilemmas in Twenty-First-Century Welfare Regimes. *British Journal of Social Work* [online]. 44(6), 1436–1453. [28. 4. 2022]. DOI: 10.1093/bjsw/bct014
- SCHNEIDER, R., LESTER, L. 2001. *Social Work Advocacy: A New Framework for Action*. Belmont: Brooks/Cole.
- SOSIN, M., CAULUM, S., 1983. Advocacy: A Conceptualization for Social Work Practice. *Social Work* [online]. 28(1), 12–17. [28. 4. 2022]. DOI: 10.1093/sw/28.1.12
- SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČR. 2006. *Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků České republiky* [online]. [28. 4. 2022]. Dostupné z: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspr.pdf
- STEINBERG, K. S., HATCHER, J. A., BRINGLE, R.G., 2011. Civic-Minded Graduate: A North Star. *Michigan Journal of Community Service Learning* [online]. Fall 2011, 19–3. [28. 4. 2022]. Dostupné z: <https://scholarworks.iupui.edu/bitstream/handle/1805/4592/steinberg-2011-civic-minded.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- ŠVEŘEPA, M. 2009. *Prosazování a obhajoba práv klientek sociální práce. Příběh, který není* [online]. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové. [28. 4. 2022]. Dostupné z: http://socialnirevue.cz/media/docs/Sverepa_ProsazovaniObhajobaPravKlientu.pdf
- VYSLOUŽILOVÁ, A., NAVRÁTIL, P. 2019. Individualization in Social Work with Family – Blaming Victims. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(6), 142–157.
- WEISS-GAL, I. 2016. What Options Do We Have? Exploring Routes for Social Workers' Policy Engagement. *Journal of Policy Practice* [online]. 16(3), 247–260. [28. 4. 2022]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/profile/Idit-Weiss-Gal/publication/309596234_What_Options_Do_We_Have_Exploring_Routes_for_Social_Workers_Policy_Engagement/links/5ba7aa78299bf13e6046d83b/What-Options-Do-We-Have-Exploring-Routes-for-Social-Workers-Policy-Engagement.pdf
- WEISS-GAL, I., GAL, J. 2014. Social Workers as Policy Actors. *Journal of Social Policy*, 43(1), 19–36. DOI:10.1017/S0047279413000603

ZOGATA-KUSZ, A. 2022. Policy Advocacy and NGOs Assisting Immigrants: Legitimacy, Accountability and the Perceived Attitude of the Majority. *Social Sciences* [online]. 11(2), 77. [28. 4. 2022]. DOI: 10.3390/socsci11020077

ZOGATA-KUSZ, A. 2020. Policy advocacy a zapojení klientů sociální práce – význam a výzvy [online]. In: *Konference Sociální práce jako nástroj prosazování lidských práv a zkušenosti z oblasti sociální práce v období koronavirové krize*, 17. 9. 2020 [online]. Hradec Králové: Gaudeamus. 159–165. [28. 4. 2022]. Dostupné z: https://www.uhk.cz/file/edee/filozoficka-fakulta/veda-a-vyzkum/konference-hdsp/lidska-prava_17hdsp-2020_sbornik-textu_vfin-20210126-172628.pdf

ZOGATA-KUSZ A., ŠTĚPÁNKOVÁ H., RAJMON O. 2022. Ovlivňování systému sociální ochrany. In: MATOUŠEK, O., VOJTÍŠEK, P., ŠÁMALOVÁ K., ŠŤASTNÁ J. (Eds.). *Strategie a postupy v sociální práci*. Praha: Portál.